Vleermuiswerkgroep VZZ

Nieuwsbrief 57
Jaargang 20 (2008)
Nummer 4

Colofon

De Nieuwsbrief is een uitgave van
de Vleermuiswerkgroep Nederland

ISSN 0928-3587

Redactie:
Carolien van der Graaf, René Janssen,

Redactieadres:
Carolien van der Graaf
Ellekomstraat 70
2573 XG Den Haag
vlennieuwsbrief@vzz.nl

De redactie houdt zich niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Wel houdt de redactie zich het recht voor artikelen in te korten,te redigeren en voor personen of groepen kwetsende artikelen niet te plaatsen.

People from outside the Netherlands can subscribe to the Newsletter by sending an e-mail to vlen@vzz.nl to become a VLEN member.

Adreswijzigingen kunnen rechtstreeks doorgegeven worden door te mailen naar: leden@vzz.nl.

Afbeelding voorplaat:
foto's van de Vlen-dag door Johannes Regelink.
Overige foto's zie www.vleermuis.net onder download bestanden Vlendag 2008

Inhoud

3 Vlen-dag 2008
door Carolien van der Graaf

4 Gedicht 'Eerste vleermuis'
door Bertus Aafjes

5 Vleermuizen en waterkwaliteit
door Marc van de Sijpe

7 Nieuwe vleermuissoort in Nederland: de commotie en het verhaal achter de waarneming
door Freek Cornelis

8 www.vleermuis.net
door Carolien van der Graaf en A-J Haarsma

10 Kan de gewone dwergvleermuis niet van tabel 3?! Vleermuizen en de wet.
door Marc van der Valk

12 Dwergen in de stad, resultaten van drie jaar vleermuismonitoring Leiden
door Niels de Zwarte

15 Nieuws

16 Eurobats
door Jasja Dekker

17 White-Nose syndrome, ook in Nederland?
door Erik korsten, Vilmar Dijkstra, Jasja Dekker

22 Agenda

23 Adressen

Vlen-dag 2008

door Carolien van der Graaf

Vlen-dag

Net als de voorgaande jaren was de Vlen-dag weer een succes. Lees de impressie van Luciën Calle op www.vleermuis.net.

De artikelen in deze Vlen-nieuwsbrief zijn grotendeels gebaseerd op de presentaties die die dag gegeven zijn. Van een aantal presentaties volgen de artikelen in de volgende Vlen-nieuws.

Van alle presentaties van die dag zijn de sheets te downloaden op www.vleermuis.net.

Mysteriebat competitie

De Mysterybat competitie van Rene Janssen is inmiddels al een ware traditie van de Vlen-dag geworden.
Dit jaar had Rene zich helemaal uitgeleegd. Er waren zelfs stemkastjes geregeld.

Helaas kon de competitie niet doorgaan om technische redenen. Dat hebben we allemaal gemist. Via de website (www.vleermuis.net) is mysteriebat te downloaden. Je kunt je soortkennis testen door thuis alle foto's op je gemak bekijken en de juiste soortdeterminatie te bedenken. Elke foto heeft een nummer, met 4 mogelijke opties (zie oefenopgave). De antwoorden zijn ook beschikbaar in een apart bestand.

Gedicht

door Bertus Aafjes

John Hageman schrijft en verzamelt gedichten over vleermuizen. Als tweede van deze reeks een gedicht van Bertus Aafjes:

Eerste vleermuis

Ik vond hem in de ijskast van de morgen,
Verdoofd en op het binnenplein verfrommeld,
De eerste domme waaghals van het jaar.
Ik nam hem mee naar mijn verwarmde kamer,
Een torenkamer, maar niet van ivoor.

Daar in mijn stad van boeken en gedichten,
Ontwaakte hij en keek mij aan, verbijsterd
Uit twee onschuldig fonkelende oogjes;
Paniek van onschuld na een winterslaap.

Toen langzaam langzaam eerst maar steeds gewaagder
Ontplooide hij het valscherm van zijn vlerken,
De vliezen, de baleinen en de nagels,
Verrukkelijke nagels. Hij, de basterd
van Lucifer, de kroonprins van de hel.

En plotsling steeg hij op, bevloog, beheerste
Mijn kamer met zijn zwarte schone onschuld,
De onschuld van zijn kwaad. Ik had hem lief.

Bertus Aafjes

(uit: De Karavaan, Amsterdam 1953)

Vleermuizen en waterkwaliteit

door Marc van de Sijpe

Zoetwaterhabitats zijn enorm divers. Niet alleen voor wat dimensies betreft, maar ook naar voedselrijkdom. De voedselrijkdom van oppervlaktewateren is afhankelijk van de bodem waarop deze gelegen zijn en van de in- en uitstroom van voedingsstoffen. Oligotrofe rivieren en meren zijn arm aan voedingsstoffen, eutrofe wateren zijn rijk en mesotrofe tussenin. De mens heeft nog verder 'bijgedragen' aan de diversiteit door het lozen van organische afvalstoffen in de oppervlaktewateren, waardoor hypertrofe systemen zijn ontstaan.

Watervervuiling is een erg complex gegeven. Microverontreinigingen (zware metalen, PCB's, PAK's) kunnen een erg nadelige invloed hebben op het ecosysteem, zoals aangetoond in onderzoek in de Biesbosch door Jeroen Reinhold. Vervuiling door lozing van organisch materiaal heeft een erg grote impact op het aquatisch ecosysteem, omwille van de daling van het gehalte opgeloste zuurstof in de waterkolom die er het direct gevolg van is (de consumptie van zuurstof door enorme aantallen bacteriën die het organisch materiaal afbreken verloopt sneller dan de zuurstof vanuit de lucht in het water kan oplossen).

In België, zoals in de meeste geïndustrialiseerde landen, begon de organische watervervuiling zichtbare vormen aan te nemen vanaf de industriële revolutie. Vissoorten verdwenen uit de grote rivieren. Na de tweede wereldoorlog vonden ingrijpende veranderingen plaats in de landbouw (intensivering) waardoor de waterkwaliteit op nog veel grotere schaal verslechterde. De uitbouw van rioolwaterzuiveringsinstallaties in de steden zorgde inmiddels voor een eerste verbetering van de waterkwaliteit in de grote rivieren, ook al is de waterkwaliteit in België en Vlaanderen in het bijzonder nog ver van de doelstellingen opgelegd door de Europese Kaderrichtlijn Water.

Veel soorten vleermuizen jagen vaak boven water, omwille van de insectenrijkdom, de vliegruimte boven open water, alsook het feit dat vleermuizen prooien laag boven open water gemakkelijk kunnen detecteren met echolocatie (gering aantal echo's van de achtergrond). Vooral de soorten die laag boven water jagen (trawling) kunnen beschouwd worden als habitatspecialisten en men kan vermoeden dat zij een intieme relatie hebben met de waterbewonende insecten én de waterkwaliteit. De larven van de grote semi-aquatische insectenordes, zoals de vliegen en muggen (Diptera), de schietmotten of kokerjuffers (Trichoptera), de eendagsvliegen of haften (Ephemeroptera) en de steenvliegen (Plecoptera) leven hoofdzakelijk in water. De volwassen insecten zijn grotendeels nachtactief en vliegen vaak over of in de buurt van het water, vele soorten vormen grote zwermen boven water. De activiteit op de waterspiegel is intens: verpopping, afzetting eieren. Sommige volledig aquatische insecten, zoals duikerwantsen (Corixidae) hebben ook een tijdelijk vliegstadium (dispersie), en komen tijdens warme zomernachten soms massaal in lichtvallen terecht langs waterlopen. Anderzijds oefenen de omringende landhabitats een invloed uit op de beschikbaarheid van insecten boven het open water. Zo vliegen boven open water ook landinsecten zoals nachtvlinders (Lepidoptera) en kevers (Coleoptera) en incidenteel vallen allicht ook andere landinsecten, spinnen en hooiwagens in het water waar ze ronddrijven en potentiële prooien vormen voor trawling vleermuizen. De Diptera hebben efficiënte ademhalingssystemen (huidademhaling, adembuizen) en zijn daardoor tolerant voor organische vervuiling. De overige ordes ademen door middel van trachee-kiewen (minder efficiënt) en verdwijnen uit het ecosysteem vaak reeds bij geringe vervuiling.

Een groot onderzoek naar het dieet van de bedreigde Grijze vleermuis (Myotis griscens) in de Verenigde Staten bracht aan het licht dat naast twee grote ordes landinsecten (vlinders en kevers) deze soort grote aantallen semi-aquatische insecten eet : schietmotten, steenvliegen, eendagsvliegen en muggen. De Grijze vleermuis jaagt hoofdzakelijk op 2 tot 5 meter hoogte boven rivieren en meren (aerial hawking). Dieetstudies naar watervleermuizen (Boonman et al) en meervleermuizen (Britton et al) in Nederland

Vervolg vleermuizen en waterkwaliteit

tonen aan dat deze twee trawling soorten grote aantallen tolerante muggen (vnl. Chironomidae) eten, en slechts weinig intolerante semi-aquatische insecten. Watervleermuizen uit kolonies langs zuivere rivieren in het zuiden van Ierland aten ook veel Chironomidae, maar daarnaast ook intolerante semi-aquatische insecten, zoals schietmotten. Typische kokerloze schietmotten van rivieren, zoals de Hydropsychidae, werden vrij talrijk teruggevonden in het dieet. Deze weerstaan geringe vervuiling. Er werden ook schietmotgeslachten met kokers gevonden zoals Leptoceridae die nog intoleranter zijn ten overstaan van organische vervuiling dan de Hydropsychidae. Meervleermuizen in Noord-Duitsland aten beduidend meer schietmotten dan in Nederland. Van deze soort zijn echter maar weinig dieetstudies bekend. Een vergelijkende studie met batdetector en suction traps langs twee Schotse rivieren toonde aan dat de activiteit van watervleermuizen en de aantallen dansmuggen en schietmotten min of meer gelijk was tussen een oligotrofe rivier in bebost berggebied en een vervuilde rivier in agrarisch laagland. In de vervuilde rivier waren nog de meest intolerante schietmotten aanwezig, zodat men eerder van lichte vervuiling kan spreken. In Italië werd recent wel een duidelijke voorkeur van de Capaccini's vleermuis voor rivieren met goede waterkwaliteit aangetoond. Deze studie maakte gebruik van telemetrie en waterkwaliteitsgegevens waren gebaseerd op macroinvertebraten.

In West-Vlaanderen werd veel batdetectoronderzoek gevoerd langs de brede waterwegen in de periode 1998-2001. Watervleermuizen werden gedetecteerd langs bijna alle waterwegen. Meervleermuizen waren veel zeldzamer. Watervleermuizen werden in ongeveer 80-95% van de excursies waargenomen en dit voor alle biologische waterkwaliteitsklasses. Meervleermuizen werden meer gedetecteerd in de goede kwaliteitsklasse (Belgische Biotische Index 8-9, typisch waterwegen met schietmotten en eendagsvliegen) en in de vrij goede klasse (BBI 7). In de matige en slechte kwaliteitsklasses (BBI 5-6 en BBI 0-4) werden minder meervleermuizen waargenomen.

De gegevens van de zoogdieratlas van Vlaanderen (2003) werden gebruikt om de verspreiding van water- en meervleermuizen op Vlaams niveau te toetsen aan de biologische (BBI) en chemische waterkwaliteit (Prati Index, PI=0 is beste kwaliteit = 100% zuurstofverzadiging). Watervleermuizen werden waargenomen in het ganse spectrum van waterkwaliteitsklassen met inbegrip van de sterk vervuilde. Meervleermuizen werden occasioneel in vervuilde klassen waargenomen, maar de meeste toch in de goede en matige klasses. De gegevens van de Vlaamse Milieumaatschappij (VMM, anno 2002) werden gebruikt om de kwantitatieve beschikbaarheid van enkele semi-aquatische insecten (Chironomidae, Trichoptera, Ephemeroptera) in de Vlaamse rivieren en kanalen te toetsen aan de vleermuisgegevens en waterkwaliteitsklasses. Dansmuggen blijken hierbij niet alleen talrijk voor te komen in sterk vervuilde rivieren, maar ook in de matig en licht vervuilde. Schietmotten en eendagsvliegen waren alleen talrijk in de licht vervuilde wateren. Zij ontbreken nog steeds in vele Vlaamse rivieren en kanalen.

Verder onderzoek is aangewezen. Telemetrie en monitoring met batdetectors kunnen hiervoor goede instrumenten zijn. Niet alleen de gegevens van de waterkwaliteit, maar ook de kwaliteit van de waterplanten- en oevervegetatie en de omringende landvegetaties kunnen hierbij betrokken worden. Immers de steeds verdere uitbreiding van industriezones (betonoppervlakken) langs onze rivieren en kanalen bedreigt de kwaliteit van deze habitats. Er kunnen ook positieve maatregelen gemonitord worden zoals de aanleg van natuurvriendelijke oevers, natuurherstel en natuurinrichting in percelen langs brede waterwegen etc.

Nieuwe vleermuissoort in Nederland; de commmotie en het verhaal erachter

door Freek Cornelis

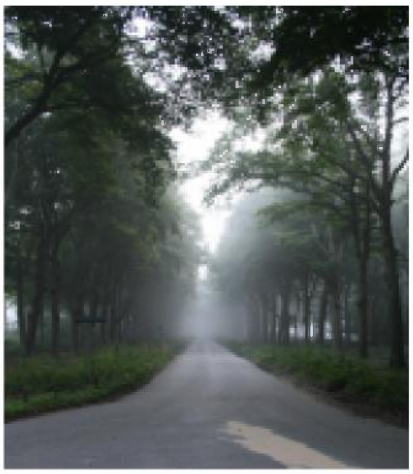

In de Langbroekerwetering, gelegen tussen de rivier de Lek en de Utrechtse Heuvelrug, vindt op verzoek van de provincie Utrecht een 3-jarig onderzoek plaats naar het gebruik van het landschap door vleermuizen. Hierbij worden diverse inventarisaties gedaan in het gebied, ondersteund door een groep enthousiaste vrijwilligers (zie www.vzz.nl). Ik ben zo'n vrijwilliger die meerdere avonden per jaar richting Langbroek afreist om een bijdrage te leveren aan de kennis over en daarmee de bescherming van vleermuizen in dat gebied.

Na een inventarisatieavond op het landgoed Broekhuizen op 23 augustus 2007, liep ik terug naar mijn auto. Onder een hoge beukenlaan slaagde ik erin wat ons eerder op de avond niet gelukt was: het waarnemen van baltsgeluiden van een ruige dwergvleermuis, met daarbij ook werfroepjes van een gewone dwergvleermuis. De Time Expansion geluiden (Petterson D240x, 10 keer vertraging) heb ik opgenomen zoals ik eigenlijk meestal doe, voor verslaglegging en eventueel nadere analyse met een computer.

In december 2007 heb ik het sonogram van deze opname nog eens nader bekeken. Toen merkte ik naast de werfroepjes van de ruige en gewone dwergvleermuis nauwelijks zichtbare, maar lange qCF pulsen op, die uitvlakten boven de 56 kHz. Dit leken me eerder pulsen toe die door kleine dwergvleermuizen gemaakt worden. De werfroepjes, die ik hierboven toeschreef aan een gewone dwergvleermuis, begon ik toen ook wat hoog te vinden. Echter, er was een probleempje: kleine dwergvleermuizen waren in Nederland nog niet vastgesteld. Ik nam contact op met Herman Limpens en John Mulder, die al eerder schreven over de kleine dwergvleermuis op vleermuis.net. Helaas konden zij op basis van deze zachte en korte opname geen identificatie doen. Het zou b.v. kunnen gaan om een jonge gewone dwergvleermuis. En het seizoen was al lang voorbij voor een nieuwe opname.....

Op 5 juli 2008 was ik rond 02:00 na een inventarisatie bij het Wilde Land voor het eerst weer in de buurt waar ik de opname had gemaakt. Ik besloot om dan maar even te kijken of ik daar nieuwe opnames kon maken van zulke hoge pulsen. En jawel hoor, meteen raak!
Bij vrijwel alle vervolgbezoeken kon ik dezelfde soort pulsen waarnemen. Naar aanleiding van mijn opnames hebben Johannes Regelink, John Mulder e.a op 16 juli en 6 september een vangpoging met mistnetten gedaan. We hebben het dier wel diverse malen horen passeren, maar niet kunnen vangen.

Ook volgens prof. Gareth Jones, de herontdekker van de kleine dwergvleermuis, betreft het hier een kleine dwergvleermuis. Vooralsnog moeten we ervan uit gaan dat het een geïsoleerd dier is gezien de enkelvoudige waarnemingen. Ook is het zeer waarschijnlijk een mannetje vanwege de vele werfroepen die gehoord konden worden in de nazomer.

De VZZ heeft op 7 augustus een persbericht doen uitgaan over de ontdekking van de eerste kleine dwergvleermuis in Nederland bij Leersum. Diverse media hebben dit vervolgens voortvarend opgepakt. Ook het radioprogramma Vroege Vogels heeft op 31 augustus een rapportage ter plaatse uitgezonden, opgenomen in de nacht van 27/28 augustus (uitzending is via hun website te beluisteren).

Tot mijn grote verrassing en plezier is het dier honkvast gebleken: zelfs een jaar na mijn eerste waarneming op 23 augustus 2007 heb je een zeer grote kans deze kleine dwergvleermuis nabij Leersum te ontmoeten. En hopelijk volgend jaar ook weer.

door Carolien v/d Graaf , A-J Haarsma

Zoals vorig jaar tijdens de Vlen-dag beloofd is, hebben we ons dit jaar ingezet om de website www.vleermuis.net te verbeteren.

Hieronder wil ik graag kort toelichten welke mogelijkheden de nieuwe website heeft.

In 1999 is Vleermuis.net opgestart door Erik Korsten in samenwerking met Mieuw van Diedenhoven. De afgelopen jaren merkten we dat de opzet verouderd was, moeilijk aan te passen was en dat er nieuwe mogelijkheden ontwikkeld waren door nieuwe software- vormen. Derhalve is de oude website geïntegreerd in de nieuwe website.

Het doel van de Vlen is om informatie te verstrekken over alles wat met vleermuizen te maken heeft: over de soorten, hun levenswijze, de bescherming en ook over alle recente lopende activiteiten en onderzoeken. De Vlen wil de nieuwste ontwikkelingen onder de aandacht brengen en onderzoekers, vrijwilligers en andere geïnteresseerden met elkaar in contact brengen. Een website is daar een goed middel voor.

De website is interactief, dat wil zeggen. De inhoud staat niet vast en kan door gebruikers zelf worden aangepast. Gebruikers van de website hebben ook andere voorrechten, zo hebben gebruikers toegang tot bestanden waar niet gebruikers geen toegang toe hebben.

Inloggen
Iedereen kan een geregistreerd website gebruiker worden. Ga na de top menubalk, inloggen. Kies *'nieuw? Registreer!'* Je wordt vervolgens gevraagd zelf een gebruikersnaam en wachtwoord te kiezen. Verder dien je je e-mailadres door te geven. Op dit e-mailadres ontvang je een bevestigingscode. Na gebruik van deze code ben je een geregistreerd gebruiker.

Elke keer als je op de website inlogt en geïnteresseerd bent in opties waarvoor je gebruiker rechten nodig hebt, dien je je aan te melden op de website (via inloggen dus).

Wat voor een voorrechten heeft een geregistreerd gebruiker?

Forum:
- je kunt je abonneren op bepaalde forumonderdelen (als iemand een bericht plaatst krijg je er thuis een bericht over gestuurd). Je kunt nu zien of er nieuwe berichten zijn die je nog niet hebt gelezen (onder recente berichten zijn nog niet gelezen berichten te zien als bewegende vleermuizen). Bij het versturen van reacties op het forum hoef je je e-mailadres niet meer in te typen.
- als ervaren vleermuiswerker heb je bovendien ook toegang tot een besloten forum onderdeel, waarin onder andere over soortdeterminaties gediscussieerd kan worden.

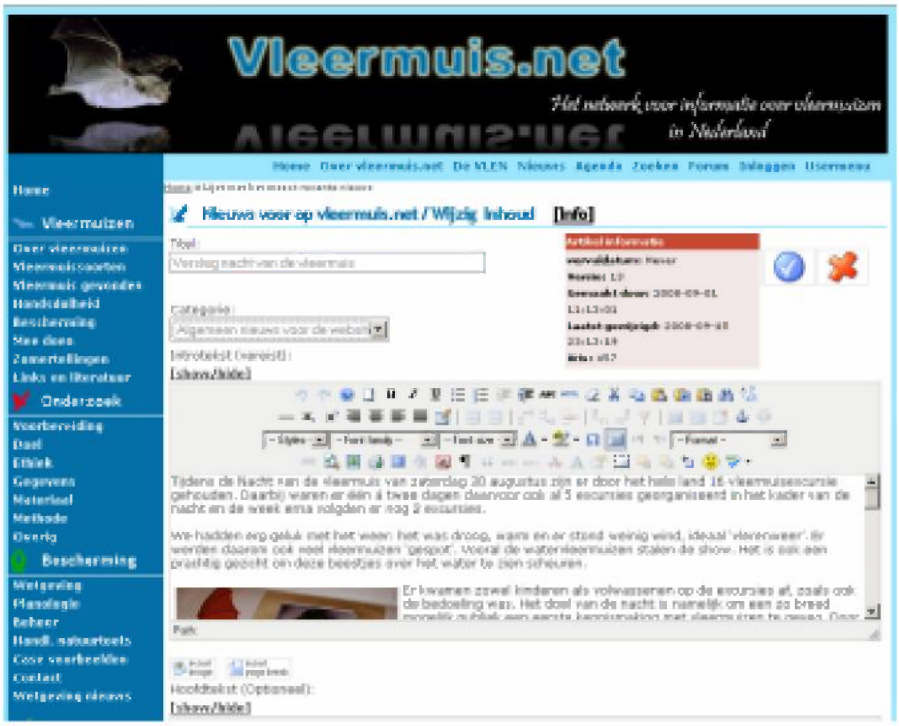

Bestanden downloaden:

- de top menumap is een lijst te vinden van verschillende bestanden. Bij sommige categorieën staat dat je om de inhoud te bekijken geregistreerd gebruiker dient te zijn (eerst inloggen dus!)

Nieuws:

- als je een leuk nieuwtje hebt dat je met iedereen wilt delen kun je dat ook zelf aan vleermuis.net toevoegen. Nadat je ingelogt verschijnt in de topmenu balk onder nieuws een extra optie: *Nieuws toevoegen*. Hier kun je zelf je nieuws, inclusief eventueel plaatje toevoegen (zie figuur). Je kunt ook een bestaand bestand naar de site copy pasten. Om conversie fouten te voorkomen is het aan te raden de tekst eerst in ' kladblok' of ' wordpad' te plakken. Nadat je op save hebt gedrukt wordt het item naar de site gestuurd. Nadat de webmaster het bestand heeft bekeken zal dit op de site gezet worden.

Agenda:

- net als Nieuws kun je als geregistreerd gebruiker ook agenda onderwerpen toevoegen. Op de agenda pagina vind je (nadat je ben ingelogt) een vakje *'voeg een evenement toe*'. Hierin kun je een tekst plaatsen die vervolgens, na goedkeuring door de webmaster, op de site geplaatst wordt.

Je eigen teksten op de site:

- Tenslotte kun je als gebruiker, nadat je dit aan de webmaster hebt gevraagd, ook toestemming krijgen om zelf teksten op de site aan te passen en te schrijven. Zo kun je een stukschrijven over activiteiten van je werkgroep of over veldmaterialen die je gebruikt om vleermuisonderzoek te doen.

Vervolg activiteiten

Nog niet alle nieuwe onderdelen op de website zijn helemaal ingevuld. We hebben twee nieuwe onderdelen 'bescherming' en 'onderzoek', die nog grotendeels moeten worden ingevuld. Daar zal de Vlen, samen met de VZZ, in 2009 aan gaan werken. Hiervoor kunnen we alle hulp gebruiken. Als je zin hebt om een stuk te schrijven over onderzoeksmethodes, veldmaterialen of als je succesverhalen hebt van beschermingsmaatregelen voor vleermuizen dan houden we ons aanbevolen.

Neem deel aan de website of stuur een mailtje naar vlen@vzz.nl.

Ook vragen, opmerkingen en aanvullingen op de bestaande onderdelen zijn welkom.

Kan de gewone dwergvleermuis niet van tabel 3?

door Marc van der Valk, Burau Waardenburg

Vleermuizen en de wet, VLEN-dag 2008

Vleermuizen in Nederland zijn beschermd door de Flora- en faunawet. Het doden (art. 9) en opzettelijk verontrusten (art. 10) is verboden, evenals het vernietigen, beschadigen of verstoren van voortplantingsplaatsen en andere vaste rust- en verblijfplaatsen (art. 11). Met deze bijdrage wil ik de discussie stimuleren hoe de wet het meest effectief kan worden toegepast.

Korte uitleg van de Flora- en faunawet
Voor beheer en ruimtelijke ingrepen kan men ontheffing krijgen van die verbodsbepalingen. Alle soorten vleermuizen staan op de zogeheten Tabel 3, dat wil zeggen dat ze strikte beschermd zijn, dat wil zeggen dat de ontheffing pas verleend kan worden als:
- de staat van instandhouding niet in gevaar wordt gebracht;
- er zorgvuldig wordt gehandeld (er worden mitigerende of verzachtende maatregelen genomen);
- er geen redelijke alternatieven voor de ingreep zijn.

De wet kent geen onderzoeksverplichting (maar die is er impliciet wel) en geen compensatieverplichting (maar die kan door het ministerie van LNV wel worden opgelegd).
Wat "vaste rust- en verblijfplaatsen" zijn staat niet in de wet. Dat winterverblijven en kraamkolonieplaatsen daarbij horen is duidelijk. Je kunt ook verblijven van enkelingen of groepjes mannetjes en paarverblijven toe rekenen. Ook de "functionele leefomgeving" van een verblijf valt onder het verbod van art. 11. In de praktijk zijn dat essentiële vliegroute en essentiële foerageergebieden. Aangezien de meeste vleermuizen van een netwerk van verblijfplaatsen gebruik maken, zijn er een hele hoop plaatsen die voor bescherming in aanmerking komen.

Verblijven van vleermuizen zijn jaarrond beschermd. Dat wil zeggen dat het verbod van art. 11 ook geldig is als de vleermuizen niet (meer) in een object aanwezig zijn. Je mag (zonder ontheffing) niet 's zomers de bunker slopen, waarin 's winters de vleermuizen zaten of 's winters de holle bomen kappen waarin ze 's zomers zaten. Let op, dat is anders dan bij bijvoorbeeld vogels. Daar mag je hun vaste leef- en voortplantingsgebied wel vernietigen als de nesten leeg zijn.

De achtergrond hiervan is, denk ik, de gedachte dat een nieuwe mergelgroeve of kerkzolder beschikbaar is. Het is niet zeker of er wel tijdig, geschikte alternatieven zijn. Deze jaarronde bescherming langzamerhand uitgebreid naar alle verblijven.

Onderzoek
Voorafgaand aan een ingreep, zoals sloop & nieuwbouw of de aanleg van een weg, vindt er vaak vleermuisonderzoek plaats.

Standaard aanbevelingen zijn voorzichtig slopen of kappen (dus niet in de winter of de kraamtijd, eerst checken of de vleermuizen echt weg zijn, etc.), bomen zo veel mogelijk sparen, verlichting aanpassen, kandelaberen, kasten plaatsen of andere voorzieningen in gebouwen opnemen. Helaas weten we heel weinig van het nuttig effect van dergelijke maatregelen.

Het vleermuisonderzoek bij ruimtelijke ingrepen is gericht op de vraag: zal door de ingreep een vaste rust- of verblijfplaats worden vernietigd? Het maakt daarbij in wezen niet uit of het gaat om een algemene soort als de gewone dwergvleermuis of een zeldzame of kwetsbare soort en of het gaat om een kraamkolonieplaats of een tijdelijk verblijf van een enkel dier. Men vindt dat in alle gevallen een

ontheffing aangevraagd moet worden.

Vleermuisbeschermers willen graag alle vleermuizen en al hun verblijven beschermen, het ministerie van LNV is bang fouten te maken en adviesbureaus weten het ook niet. Ook al niet, omdat er op sommige punten (te) weinig kennis over de ecologie van vleermuizen is en omdat vleermuizen nu eenmaal slecht voorspelbaar zijn. We weten in veel gevallen niet wat nu beperkend is voor de populatie vleermuizen: de beschikbaarheid van geschikte verblijven, de beschikbaarheid van geschikte foerageergebieden of de bereikbaarheid van verschillende delen van het leefgebieden (de "Vernetzung") of nog andere factoren.

Knelpunten en oplossingen

Dit alles levert drie problemen op:
- Onderzoekers zijn 80-90% van de tijd met gewone dwergvleermuizen bezig;
- Ook voor allerlei verblijven van weinig tot geen belang voor de populatie moet er een heel circus op touw gezet van ontheffingsaanvraag, alternatievenonderzoek, compensatie.
- Initiatiefnemers worden op kosten gejaagd, zonder dat helder is of dat de vleermuizen ten goed komt.

Ik zie verschillende mogelijk oplossingen:
- Onderzoekstijd meer besteden aan soorten die zeldzamer en kwetsbaarder zijn dan de gewone dwergvleermuis.
- Alleen belangrijke verblijven jaarrond beschermen, dus groepswinterverblijven en kraamkolonieplaatsen.
- Alleen essentiële foerageergebieden en vliegroutes beschermen.
- Effecten van ingrepen beschouwen op nationaal of regionaal niveau, niet op lokaal niveau.
- Geen compensatie meer eisen als het alleen om gewone dwergvleermuizen gaat.
- Meer basaal onderzoek doen naar verspreiding, ecologie en effectiviteit van de maatregelen.

Het is naar mijn mening de VLEN, de gemeenschap van vleermuizenliefhebbers en –deskundigen die hierin het voortouw moet nemen. De VLEN kan en moet, denk ik, in onderlinge discussie proberen te komen tot beter werkbare concepten om de vleermuisbescherming vorm te geven. Dat kunnen we niet van LNV verwachten. En dat moeten we niet aan anderen overlaten. Deze inleiding is dan ook bedoeld om die discussie ene stimulans te geven. Niet om de vleermuisbescherming af te breken, maar om die te verbeteren.

Ten slotte: kan de gewone dwergvleermuis van Tabel 3? Neen!

Nederland kan dat sowieso niet besluiten omdat alle vleermuizen op Bijlage 4 van de Habitatrichtlijn staat. En daarnaast is het misschien wel zo dat ook andere soorten meeprofiteren van maatregelen die we voor de gewone dwergvleermuis nemen.
Wat we wel kunnen doen is het onderzoek beter richten. En wat minder zenuwachtig doen over dwergjes, de gunstige staat van instandhouding komt heus niet in gevaar.

Dwergvleermuizen in Leiden

door Niels de Zwarte, hoofd bureau Stadsnatuur Rotterdam

Sinds 2004 inventariseert bureau Stadsnatuur Rotterdam (bSR) een groot aantal diersoorten in Leiden, waaronder vleermuizen. Op de Vlen-dag zijn de resultaten van de eerste twee á drie meetrondes gepresenteerd.

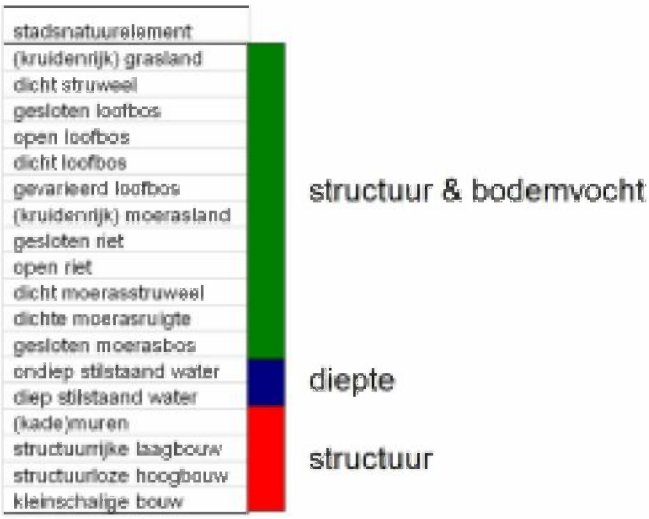

figuur 1: stadsnatuurelementen

Stadsnatuurmeetnet Leiden

In Leiden is een zogenaamd "Stadsnatuurmeetnet" opgezet, waarbij op meer dan 250 plekken in de stad verschillende soortgroepen systematisch worden geïnventariseerd. Het opzetten van het natuurmeetnet vloeit voort uit het Ecologisch Beleidsplan Leiden (1998), dat in 2002 is opgenomen het uitvoeringsprogramma.
Het doel van het stadsnatuurmeetnet is om trends te achterhalen en hiermee de vinger aan de pols te houden. Het is als het ware een thermometer, die aangeeft hoe het met 'de natuur' in Leiden staat.

Het stadsnatuurmeetnet is door het Centrum Milieuwetenschappen Leiden opgezet, waarna het door ons bSR is uitgewerkt. In 2004 zijn de eerste meetrondes gestart, die elke twee jaar herhaald worden. In de oneven jaren (2005, 2007 en 2009) wordt vervolgens de data geanalyseerd. Dit jaar is de derde meetronde gelopen, die volgend jaar geanalyseerd wordt. Op de Vlen-dag zijn de resultaten van de eerste drie meetrondes van vleermuizen gepresenteerd, die hieronder kort worden samengevat.

Stadsnatuurmeetnet vleermuizen

Voor het meetnet is de stad Leiden eerst in zogenaamde Stadsnatuurelementen verdeeld (figuur 1) en op basis daarvan weer in Stadslandschaptypes (figuur 2).

Voor vleermuizen zijn er 14 meetpunten gekozen, die in vier (geclusterde) stadslandschapstypen liggen (figuur 3 en 4). Dit zijn de typen:
- "Kanalen, grachten, singels en watergangen",
-- "Bosrijk + Gevarieerd Stadspark",
-- "Stenen ruimte oud" en
- -"Tuinstad jong"
Ieder van de 14 meetpunten bestaat weer uit 10 telpunten. In totaal wordt dus op 140 plekken in Leiden op vleermuizen gemonitord.

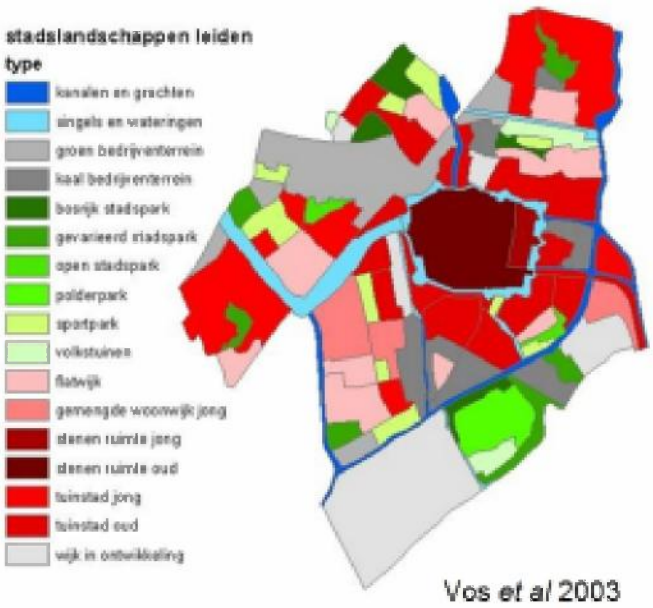

figuur 2: stadslandschapstypes

Per punt wordt vier minuten lang geïnventariseerd met de batdetector, waarbij de soort en het gedrag (overvliegend, baltsend of foeragerend) genoteerd worden.
Het oorspronkelijke idee om transecten van 500 meter 30 minuten lang te tellen was om budgettaire reden niet haalbaar, maar uit de praktijk blijkt dat de metingen na 4 minuten relatief weinig aanvullende informatie opleveren.

Elk meetpunt wordt viermaal gemeten, in de maanden mei, juni, juli en augustus. In totaal wordt in een meetjaar dus 4 maal op 140 meetpunten geluisterd, goed voor samen 560 meetmomenten.

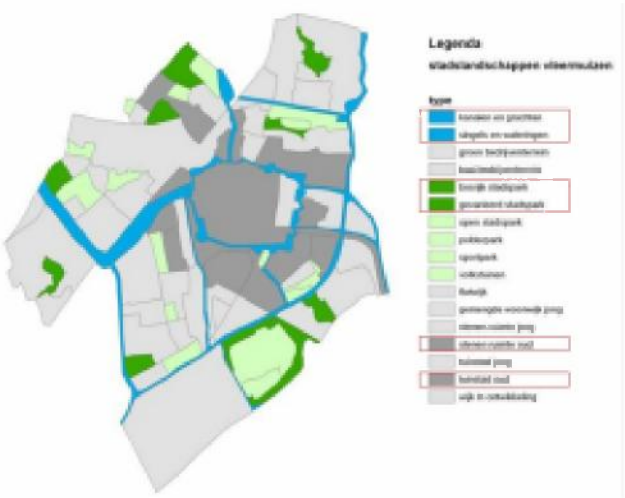

figuur 3: stadslandschapstypes voor vleermuizen

Resultaten van de eerste meetrondes
Deze derde ronde is van groot belang, omdat er dan naar trends gekeken kan worden. Na de analyse in 2009 zullen de resultaten naar de VLEN worden teruggekoppeld. Opvallend uit de ruwe data van 2008 is wel dat de laatvlieger in heel 2008 maar 1x is gezien op al die 560 meetmomenten. Verder is er nog geen duidelijke lijn in de aantallen te zien.

Omdat de resultaten van 2008 nog niet allemaal verwerkt zijn (zoals het digitaliseren gegevens en het uitvoeren van correcties), wordt nu alleen de uitkomst van eerste twee meetronden weergegeven.

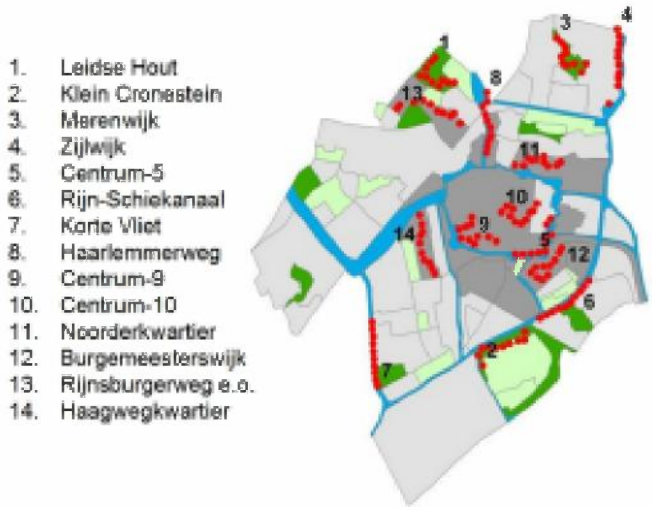

figuur 4: ligging van de meetpunten

In de volgende figuur staat de aantalverdeling per vleermuissoort. Uiteraard zijn de twee dwergvleermuizen de meest voorkomende soorten in de stad (86%). Alle soorten die je in een stad verwacht, zijn gezien. Wie weet zien we op termijn de Tweekleurige vleermuis nog een keer opduiken in Leiden.

Opvallend is dat de Meervleermuis en de Watervleermuis goed vertegenwoordigd zijn in het Stadsnatuurmeetnet. Het grote aantal meetpunten langs het water zou dit kunnen verklaren.

Één van de doelen van het meetnet is om de waarnemingen te koppelen aan de landschapstypen. In figuur 6 is de verdeling per vleermuissoort per landschapstype aangegeven. Voor het overzicht zijn de hoogste aantallen van de Gewone dwerg met

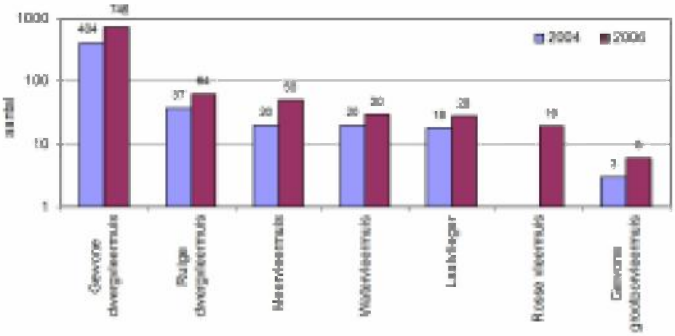

figuur 5: Verdeling aantallen (alle meetpunten opgeteld van een jaar) over de soorten (log schaal)

pijltjes aangegeven.

In figuur 6 is bij een aantal soorten een duidelijke voorkeur voor een landschapstype te zien: de Meervleermuis is alleen langs het water waargenomen en de Gewone grootoorvleermuis alleen in de parken. De Gewone dwergvleermuis is in alle types waargenomen en het is ook de enige soort die op alle 14 meetlocaties is waargenomen.

In figuur 7 is tenslotte het aantal soorten per meetpunt / landschapstype weergegeven. Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat in het rood omkaderde deel nog niet alle resultaten uit 2008 zijn opgenomen. Hier is te zien dat er in de stenige binnenstad (met meetpunten in het centrum, de Burgermeesterswijk en Noorderkwartier) de minste aantallen vleermuizen voorkomen en in de parken (met meetpunten in de Leidse Hout, Hooghkamerpark / Korte Vliet en in Merenwijk) de meeste aantallen.
Daaruit kunnen we alvast concluderen dat de parken met oude(re) bomen en de watergangen in de stad van groot belang zijn voor de Leidse vleermuizen.

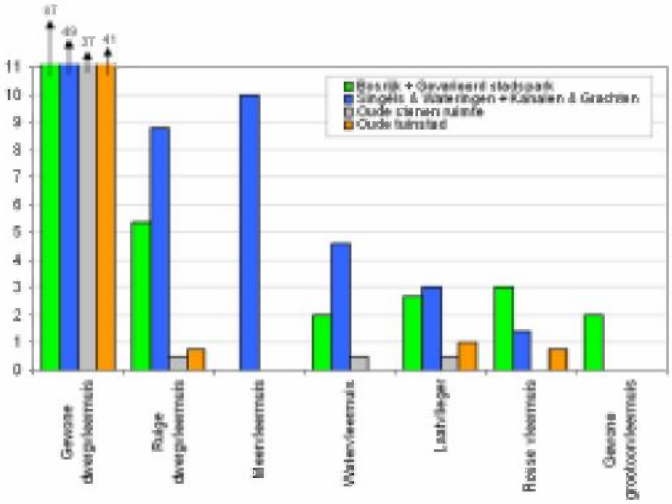

figuur 6: Gemiddeld aantal per vleermuissoort, gekoppeld aan landschapstype

figuur 7: aantal vleermuissoorten per meetlocatie

Nieuwsberichten op de website van Vlen en VZZ

Hierbij zou ik ieder willen attenderen op de nieuwsberichten en perberichten, die op de websites www.vleermuis.net en www.vzz.nl staan. Ook worden de nieuw verschenen boeken en rapporten vermeld:

www.vleermuis.net

FORUM op www.vleermuis.net

Op de website bevindt zich ook een forum. Een deel van dit forum is alleen toegankelijk voor vleermuiswerkers. Hierop kunnen oa specifieke vragen over herkenning, waarnemingen en opmerkelijke gedragingen worden geplaatst worden.
Wilt u ook mee discussieren op dit forum onderdeel, stuur dan een mail naar vlen@vzz.nl, met een korte motivatie. Bijvoorbeeld vleermuissoorten van interesse en ervaring.

www.vzz.nl

Vleermuisonderzoek op Vroege Vogels TV

Het onderzoek van de Zoogdiervereniging naar zwermgedrag van vleermuizen was aanleiding voor een item in de uitzending van Vroege Vogels TV. U ziet onder andere vleermuisonderzoeker Rene Janssen.

In het najaar 'zwermen' veel vleermuizen in de late avond voor de ingang van hun winterverblijf. Het is een soort dans waarbij de mannetjes en vrouwtjes elkaar leren kennen, voordat ze met elkaar paren. Bovendien laten de vrouwtjes zo aan hun jongen zien waar ze de winter kunnen doorbrengen. Veel vleermuizen houden hun winterslaap in de grotten van Zuid-Limburg. Daar komen vleermuisonderzoekers dan ook in actie.

Kijk op: player.omroep.nl/

Werkatlas Zuid-Hollandse zoogdieren beschikbaar
20 december 2008

Sinds 1985 wordt er aan een database gebouwd waarin alle Zuid-Hollandse zoogdierwaarnemingen worden verzameld. Daarvoor werkt de Zoogdierenwerkgroep Zuid-Holland (ZWGZH) met diverse partijen samen, bijvoorbeeld met de Zoogdiervereniging VZZ. Door het centraal opslaan van gegevens kan de kennis over het voorkomen van zoogdieren in de provincie ter beschikking worden gesteld aan mensen of organisaties die daarvoor belangstelling hebben: de Stichting stelt de verzamelde gegevens in principe zonder winstoogmerk beschikbaar. Deze werkatlas is één van de vele vormen waarin dat gebeurt.

Voor meer vragen of opmerkingen over het doorgeven en verkrijgen van waarnemingen kun u contact opnemen met de ZWGZH: kmos@xs4all.nl.
De atlas is ongeveer 11 MB groot en is via www.zwgzh.nl te downloaden.

Eurobats

door Jasja Dekker, Zoogdiervereniging VZZ

Deze zomer woonde ik namens de Zoogdiervereniging VZZ een bijeenkomst bij van de Adviescommissie van Eurobats. Wat is Eurobats, waarom woont de Zoogdiervereniging die vergaderingen bij, en waarom is Eurobats belangrijk voor Nederlandse vleermuiswerkers en beschermers?

Wat is Eurobats?
Eurobats is de afkorting van "the Agreement on the Conservation of Populations of European Bats" oftewel het verdrag voor behoud van Europese vleermuispopulaties. Landen die dit verdrag ondertekenden leggen daarbij vast dat het in hun land verboden is vleermuizen te vangen, houden of doden, behalve voor onderzoek, waarvoor dan wel een speciale vergunning noodzakelijk wordt gesteld. Daarnaast stellen haar ondertekenaars zich het doel voor vleermuizen belangrijke locaties te identificeren, de status en trends van vleermuizen te onderzoeken, en onderzoek te doen naar migratie. Als er bij dit onderzoek bedreigingen of knelpunten worden gesignaleerd, worden vervolgens aanbevelingen en richtlijnen om die op te lossen opgesteld. Landen die het verdrag ondertekend hebben, hebben zich verplicht deze richtlijnen en aanbevelingen te implementeren op nationaal niveau. Dat geldt dus ook voor Nederland, die de Eurobats Agreement in 1991 al tekende.
Het gaat bij die richtlijnen bijvoorbeeld over hoe vleermuizen te monitoren zonder ze te schaden, hoe bossen vleermuisvriendelijk te beheren, of hoe hout te beschermen tegen vraat of rot zonder vleermuizen te vergiftigen, maar bijvoorbeeld ook hoe de invloed van windmolens op vleermuispopulaties te beoordelen en te monitoren. Zulke adviezen worden door de lidstaten vastgelegd in resoluties.

Hoe werkt het?
De resoluties worden aangenomen door de *Meeting of the Parties*, oftewel de vergadering van lidstaten. Deze komt elke 3 of 4 jaar bij elkaar. De *Adviescommissie* komt jaarlijks bijeen. Ze bespreekt nieuwe gegevens en nieuwe inzichten en onderwerpen op het gebied van onderzoek en bescherming, om ontwikkelingen te identificeren waarop de *Agreement* zich zou richten. Ook maakt deze commissie concept-resoluties die de Meeting of Parties al dan niet overneemt. De adviescommissie bestaat uit vertegenwoordigers van de overheden, maar afgevaardigden uit de vleermuisbescherming, zoals de VZZ, kunnen toestemming vragen deze Adviescommissie-bijeenkomsten als "waarnemer" bij te wonen.

Het *Standing Committee* is een commissie die de financieen beheert en verantwoordelijk is voor de administratie rond de Agreement. Ook deze commissie komt jaarlijks bijeen.
De commissies worden ondersteund door het *Eurobats-secretariaat*. Dit secretariaat bereidt alle bijeenkomsten voor, maar probeert ook nieuwe lidstaten aan te trekken, en lobbiet internationaal voor aandacht voor vleermuizen en vleermuisonderzoek.

Richtlijnen windparken en vleermuizen
De Eurobats bijeenkomst van afgelopen zomer behandelde een aantal thema's. Zo ging het over antiparasitaire medicijnen voor vee, vleermuismigratie, lichtvervuiling, klimaatverandering, en nog een hoop andere thema's. Een volledig overzicht van het besprokene is te vinden in de notulen, te vinden op www.eurobats.org.

Een belangrijke gebeurtenis op de bijeenkomst was de presentatie van de derde Eurobats-publicatie: richtlijnen over het plannen van windparken en monitoren van effecten op vleermuispopulaties. Van deze publicatie is de pdf down te loaden van de eurobats website, www.eurobats.org, in het Engels, Duits en Frans. Daar zijn ook alle notulen van eerdere bijeenkomsten te vinden.

White-Nose syndrome, ook in Nederland?

door Erik Korsten, Viilmar Dijkstra, Jasja Dekker, Zoogdiervereniging VZZ

Inleiding

Eerder dit jaar stond er in veel kranten en natuurtijdschriften een kort berichtje over een massale sterfte onder vleermuizen in winterverblijfplaatsen in het Noordoosten van de Verenigde Staten (VS). Als mogelijke oorzaak van deze sterfte werd White Nose Syndrome genoemd (WNS), een schimmelinfectie waarbij rond de neus en op de oren armen en vlieghuid witte schimmelgroei optreedt. Ook in Zoogmail werd hier al een paar keer aandacht aan besteed.

Wanneer ontdekt?

In januari en februari 2007 werden in vier grottenstelsels in de staat New York een groot aantal vleermuizen aangetroffen met witte schimmelvlekken rond de neus op oren en armen, overal waar de huid onbedekt is. Het betrof daarbij zowel dieren in winterslaap als dode dieren die in deze grotten werden aangetroffen. In dezelfde winter werd bij een aantal grotten vastgesteld dat er minder dieren in winterslaap aanwezig waren dan in voorgaande jaren en dat veel vleermuizen ondanks de winter opvallend actief waren. Midden in de winter werden nabij en op grotere afstand van deze grotten (overdag) vliegende dieren vastgesteld.

Uit bestudering van foto's van winterslapende vleermuizen bleek dat de eerste waarneming van WNS al het jaar daarvoor was gedaan, op 16 februari 2006 in de Howe Cave, eveneens in de staat New York. Al deze grotten liggen op geringe afstand van elkaar, in een straal van 15 km ten westen van de stad Albany, NY.

fig. 1: Little brown bats (Myotis lucifugus) met symptomen van "white-nose syndrome" (foto: Al Hicks)

Bij de wintertellingen van 2007-2008 bleek het verschijnsel zich te hebben uitgebreid naar meer dan dertig winterverblijfplaatsen (grotten) van vleermuizen in tenminste vier staten (New York, Vermont, Massachussets en Connecticut). Deze verblijfplaatsen liggen in een gebied met straal van 300 km. Al snel werd door vleermuisonderzoekers gemeld dat er in de periode van winter 2006-2007 en 2007-2008 in deze gebieden de vleermuizenpopulatie met 75% achteruit is gegaan. Enkele honderdduizenden (!) vleermuizen waren doodgegaan.

Dit leidde dit grote onrust bij vleermuisonderzoekers in de VS en Canada. Als het WNS zich met dezelfde snelheid zou verspreiden, is het een aandoening die op korte termijn in Noord-Amerika complete vleermuissoorten kan bedreigen of zelfs doen uitsterven, en de daarmee verbonden ecosystemen ernstig verstoren.

Wat is White-Nose Syndrome?
Door veld- en laboratoriumonderzoek is vastgesteld dat door WNS aangetaste vleermuizen één of meer van de volgende kenmerken vertonen:

1) groei van een witte schimmel op en rond de neus, op de oren en op de armen en vlieghuid;
2) het midden in de winter al afwezig zijn van wit en bruin vetweefsel: vetten die vleermuizen nodig hebben om de winter door te komen;
3) een verminderd vermogen om uit diepe winterslaap wakker te worden;
4) een schijnbaar verminderde weerstand tegen o.a. schimmels gedurende de winterslaapperiode;
5) ontstoken (zweren), afgestorven en sterk beschadigde delen van de vlieghuid;
6) atypisch winterslaapgedrag: vleermuizen ontwaken veel vaker dan normaal halverwege de winter en worden te vroeg actief.

Het laatste kenmerk kan ook buiten winterverblijven worden waargenomen. Kort na de eerste waargenomen gevallen van WNS in de winter van 2006-2007 in de staat New York werden bij een onderzoeksinstituut dat zich met rabiësonderzoek bezig houdt opvallend veel in de winter overdag actieve vleermuizen gemeld. De meeste van die waarneming werden tegen het einde van winter gedaan (januari t/m maart) en kwamen uit de directe omgeving van winterslaapplaatsen. Veel van deze vleermuizen werden dood of verzwakt op straat gevonden en vertoonden bij onderzoek geen rabiës besmetting. In de winter van 2007-2008 breidde dit verschijnsel zich uit over het zelfde gebied als de vondsten van WNS in winterverblijven.

Na het nemen van monsters van schimmels op deze vleermuizen bleek uit laboratoriaonderzoek dat het om een niet eerder bekende schimmel gaat, nauw verwant aan Geomyces-schimmels. Dat zijn normaal in de bodem voorkomende schimmels, die in bepaalde omstandigheden ook de huid van dieren kan aantasten, met name bij lage temperaturen. De bij de vleermuizen aangetroffen schimmel groeit op de huid, meer specifiek de neus, oren en vlieghuid, van overwinterende vleermuizen. Via haarzaakjes, talgklieren en zweetklieren dringt de schimmel echter ook de huid binnen en tast intern weefsel aan. Ernstig WNS-aangetaste en dode dieren vertoonden schade aan interne organen. Bij niet aangetaste dieren werd deze schade niet aangetroffen.

Fig. 2: Links: een vleermuizen met typsiche WNS-schimmel rond de neus.
Rechts: WNS-schimmel vlekken op vlieghuid.
foto's: Ryan von Linden/New York Department of Environmental Conservation

Tot nu toe zijn er in onderzoek nog geen duidelijke oorzaken gevonden waarom de aantasting door deze schimmel is opgetreden. De aangetaste vleermuizen vertonen geen verhoogde waarden van bijvoorbeeld pcb's, insecticiden, of zware metalen. Evenmin werden er bekende schadelijke virussen of bacteriën bij deze vleermuizen aangetroffen.

Meer onderzoek nodig

Om de mogelijk oorzaak van de schimmels te bepalen is het belangrijk om te weten of de schimmel zelf direct de oorzaak van de verzwakking en sterfte van vleermuizen is. Of dat de schimmelgroei kan optreden doordat vleermuizen om een andere reden verzwakken.

In juni 2008 was er in de Verenigde Staten een interdisciplinaire bijeenkomst over WNS. Doel was het bepalen van de onderzoeksmethode en -inspanning die nodig is om de oorzaak of oorzaken van WNS op korte termijn te begrijpen.
Tijdens de bijeenkomst werden vanuit alle mogelijke invalshoeken de mogelijke oorzaken van WNS besproken: ecologisch, pathologie, physiologie, besmettelijke ziekten (ziekteleer) en toxicologie (gif). Per vakgebied werd bekeken welke vragen dringend beantwoord moeten worden om de bedreiging het hoofd te bieden:

1) Is de bij WNS nieuw ontdekte schimmel de primaire oorzaak van de dood van de vleermuizen of is het gevolg van een andere ziekte of een verminderde weerstand?
2) Is de schimmel ook normaal op de huid van vleermuizen of in de directe omgeving van vleermuizen aanwezig en heeft deze zich door nieuwe omstandigheden sterker kunnen ontwikkelen?
   Het is nog niet duidelijk of de schimmel ook buiten de gebieden waar WNS is aangetroffen in soortgelijke omstandigheden (winterverblijven of andere grotten) voorkomt (maar daar zich nauwelijks heeft ontwikkeld).
3) Waarom zijn de vetreserves bij vleermuizen met WNS al halverwege de winter verdwenen?
   a. Hebben de vleermuizen met WNS bij aankomst in de winterverblijven al verminderde / onvoldoende vetreserves? En wat kan daar dan de oorzaak van zijn? Worden vetreserves onvoldoende opgebouwd als gevolg van een virus- of bacteriebesmetting of door invloed van blootstelling aan gifstoffen (pesticide, afvalstoffen, zware metalen)? Of is de onvoldoende opbouw van vetreserves het gevolg van een verminderd voedselaanbod als gevolg van klimaatverandering of andere oorzaken (insectenbestrijding / vervuiling)?
   b. Hebben de vleermuizen bij aanvang van de winterslaap wel voldoende vetreserves in de winterverblijven, maar wordt bij vleermuizen met WNS deze vetten al voor het einde van de winterslaap verbruikt? Komen dieren onvoldoende diep in winterslaap (te hoge stofwisseling) of worden vaker of langer wakker gedurende de winterslaap. En is het sneller verbruiken van die vetreserve het gevolg van WNS, of is het een gevolg van ziekteverwekker of van externe oorzaken zoals klimaatverandering en vervuiling en wordt een vleermuis daardoor vatbaar voor WNS.
4) Ziekteverwekkers (bacteriën en virussen) zijn bekende oorzaken van directe sterfte bij vleermuizen waarbij het immuunsysteem en/of zenuwenstelsel wordt aangetast. Sterven de vleermuizen als gevolg van een dergelijke ziekteverwekker? Of is de aangetroffen schimmel zelf de directe ziekteverwekker en doodsoorzaak?
5) Wat is het voorkomen en effect van WNS op vleermuizen in het zomerseizoen? Tot nu toe is WNS alleen in winterslaapplaatsen in het noordoosten van de VS aangetroffen. Veel van de daar aangetroffen vleermuizen verspreiden zich na de winter over kraamverblijfplaatsen in gebouwen, bomen en grotten in een veel groter gebied. Meer onderzoek is nodig om te onderzoeken in welke mate vleermuizen in die periode WNS aan elkaar overdragen en wat het effect is op kraamkolonies en de voortplanting van deze vleermuizen.

White-nose syndrome in Nederland en Europa?

Direct nadat de eerste berichten over WNS en de enorme schade aan vleermuispopulaties in de Verenigde Staten in de loop van 2008 Nederland bereikten, meldden twee Nederlandse onderzoekers dat zij recent ook in winterverblijven één of meer dieren met witte schimmelgroei op de neus, oren en vlieghuid hadden gezien.

A-J Haarsma zag in de winter van 2005/2006 in een van de bunkers (Uilenbosch, Den Haag) van haar onderzoek naar meervleermuizen een meervleermuis met witte schimmel rond de neus. Omdat het een enkel dier betrof werd er verder geen acht op geslagen. Later in die winter werden deze dieren niet meer gezien. Dit is in dezelfde winter als de ontdekking van WNS in de VS.

In de winter van 2006/2007 werden in dezelfde bunker meerdere dieren met dezelfde schimmelgroei gezien. Omdat AJ in haar onderzoek heeft waargenomen dat meervleermuizen gedurende de winter dieper wegkruipen, was ze niet verbaasd er later die winter bijna geen vleermuizen met een witte schimmelneus te zien. Ëén (of enkele) van die dieren was in maart 2007 nog wel aanwijzig en was zichtbaar in een hele slechte conditie. Om daar meer van te weten werd het dier nader onderzocht en gefotografeerd (zie fig. 3). Deze meervleermuis heeft in grote mate dezelfde kenmerken als bij WNS worden genoemd: witte schimmel rond de neus en oren, op armen en vlieghuid.

Ondanks de waargenomen toename in bunker Uilenbosch werden in bunkers in de directe omgeving geen dieren met witte schimmelplekken aangetroffen. Bij A-J Haarsma (die bij heel veel wintertellingen betrokken is) zijn er in Nederland nog geen andere locaties bekend waar dit is aangetroffen.

Uit rondvragen blijkt dat ook in andere landen in West-Europa de afgelopen winters bij vleermuizen in winterslaap witte schimmels rond neus, oren en op armen zijn gezien:

- In 2006 in Duitsland de buurt van Osnabruck één vleermuis, door Gerd Mascher.
- In België in St-Amand (baardvleermuis), Groeve Pitjesberg (meervleermuis) en Lacroixgroeve (watervleermuis).
- In Frankrijk meerdere vleermuizen, waaronder vale vleermuis door Vincent Cohez (Nord-Pas de Calais) en Sébastien Roué (France-Comté).

Tot nu toe wordt in Europa geen massale sterfte vastgesteld.

Geen paniek, maar wees alert!

Nu moeten we uit deze waarnemingen nog niet de conclusie trekken dat de betreffende vleermuizen ook door WNS zijn aangetast. en dat ons een zelfde uitbraak staat te wachten, met grote afname van populaties vleermuizen tot gevolg.

Hoewel de door A-J Haarsma geconstateerde schimmelinfectie sterk op WNS lijkt, kan het ook een andere, veel onschuldigere infectie zijn. Ook is het mogelijk dat WNS in zijn algemeen zeer sporadisch bij vleermuizen voorkomt maar dat in de VS andere factoren een uitbraak mogelijk hebben gemaakt. Wat

Fig. 3: Meervleermuis (Myotis dasycneme) in Nederland met sterk op WNS-lijkende schimmelvlekken. Foto: Thijs Bosch.

dat betreft moeten we niet meteen in paniek raken.

Maar wanneer het wel om WNS gaat is het belangrijk dat we dit tijdig onderkennen en waarnemingen goed documenteren. Op die manier werken we mee aan het begrijpen van wat er nu met deze vleermuizen aan de hand is en kunnen we wellicht een uitbraak en massale sterfte voorkomen. We hebben hierin samenwerking gezocht met Bat Conservation International, Eurobats, de Bat Conservation Trust (UK), en U.S. Geological Survey – National Wildlife Health Center.

De Zoogdiervereniging VZZ heeft via de U.S. Geological Survey – National Wildlife Health Center een protocol gekregen hoe monsters te nemen. We willen zoveel mogelijk verblijven waar verschijnselen van WNS optreden bemonsteren om meer over dit fenomeen te weten te komen. Aan jullie de vraag om extra op te letten of we in Nederland de in dit artikel beschreven verschijnselen van WNS aantreffen en eventuele waarnemingen te melden Zie daarvoor de instructie op de volgende pagina:

Mocht je vragen hebben over White-Nose syndrome, dan kun je contact op nemen met Erik Korsten (erik.korsten@vzz.nl). Actuele informatie zal worden bijgehouden op een speciale pagina op www.vleermuis.net.

Meer informatie over White-Nose syndrome:

- Veel goede informatie op de website van de US Fish and Wildlife service – North East Region: http://www.fws.gov/northeast/white_nose.html
- Een zeer informatief filmpje over WNS: http://www.fws.gov/northeast/wns2.html

Literatuur

- White-nose syndrome : science strategy meeting, June 10, 2008. Albany NY : synopsis. http://batcon.org/pdfs/WNSMtgRptFinal2.pdf.
- Blehert, David S . 2008. Bat White-Nose Syndrome: An Emerging Fungal Pathogen? In: Sciencecpress, 30 October 2008. http://www.sciencemag.org/cgi/rapidpdf/1163874.pdf

Met dank aan: Anne-Jifke Haarsma, Thijs Bosch, Peter Lina en Bob Locke (Bat Conservation International).

Fig. 4: meervleermuis in Osnabruck, Duitsland (foto: Gerd Mascher)

Fig. 5: meervleermuis in Uilenbosch, Nederland (foto: Thijs Bosch).

Agenda

Cursus analyseren van vleermuisengeluiden
Datum: vrijdag 6 en zaterdag 14 maart 2009
Tijd: 10:00 – 17:00 uur
Plaats: Nijmegen of Arnhem
Cursusleiders: Freek Cornelis, Johannes Regelink
Kosten: € 75 (vrijwilligers), € 250 (beroepskrachten),
Aanmelden: 026-3705318 of secretariaat@vzz.nl
Contactpersoon: Barbara Pattikawa.
Informatie: www.vzz.nl
LET OP: Deze cursus is alleen geschikt voor de gevorderde vleermuiswerker; d.w.z. mensen met ruime ervaring met vleermuisonderzoek met batdetectors.

Cursus vleermuizen
Datum: 10 t/m 12 april 2009
Plaats: volgt
Informatie: www.vzz.nl

Vleermuisnachten (NJN)
Datum: 15 en 16 mei 2009
Plaats: diverse plaatsen door heel Nederland
Informatie: www.vleermuisnachten.njn.nl

Landelijke teldag meervleermuizen
Datum: 20 juni 2009
Plaats: diverse plaatsen in Nederland
Informatie: www.vleermuis.net, www.vzz.nl

Cursus vangen en hanteren van vleermuizen voor gevorderden
Datum: 20 - 23 augustus 2009
Plaats: volgt
Informatie: Vlen/VZZ, volgt

Cursus vangen en hanteren van vleermuizen voor beginners
Datum: 27 - 30 augustus 2009
Plaats: volgt
Informatie: Vlen/VZZ, volgt

Nacht van de vleermuis
Datum: 29 augustus 2009
Plaats: diverse plaatsen in Nederland
Informatie: www.vleermuis.net, www.vzz.nl

Vlen-dag
Datum: zaterdag 31 oktober 2009
Plaats: volgt
Informatie: www.vleermuis.net, www.vzz.nl

XVth International Bat Research Conference
Datum: augustus 2010
Informatie: nog niet beschikbaar
Plaats: Praag, Tsjechische Republiek
Voertaal: Engels

XIIth European Bat Research Symposium
Datum: augustus 2011
Plaats: Litouwen
Informatie: nog niet beschikbaar
Voertaal: Engels

Voor informatie over bovenstaande conferenties kan men ook terecht bij:
RCBSC
Postbus 835
2300 AV Leiden
e-mail: phc.lina@tiscali.nl

- advertentie -

BioQuip

Het adres voor vleermuisdetectors

Tevens veerunsters en zoogdiervallen

E. de Boer van Rijkstraat 13
2331 HH Leiden

tel.: 071 -531 49 79
fax: 071 -576 62 68
e-mail: bioquip@zonnet.nl
website: www.bioquip.nl

ook tijdens de avonduren bereikbaar

Adressen

Vleermuiswerkgroep Nederland-VZZ
Secretaris: Anne Jifke Haarsma, tel: 06 - 16392155, Rijnlaan 153, 2105 XM Heemstede.
Publiciteit en Ledenadministratie: Saskia Roselaar, tel: 071 - 5280022, Haven 24 A, 2312 MJ Leiden.
Overige bestuursleden: René Janssen, tel: 0345 - 530085, Leonie de Kluys, tel: 06 - 41482817, Carolien van der Graaf, tel: 070 - 8892222
www.vleermuis.net, e-mail: vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming
Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, tel: 026 - 3705318, fax: 026 - 3704038, site: www.vzz.nl, e-mail: info@vzz.nl
Zoogdiermonitoring
Antwoordnummer 1380, 6800 VC Arnhem
e-mail: zoogdier@vzz.nl
Wintertellingen: Vilmar Dijkstra, e-mail: v.dijkstra@vzz.nl
Databankbeheerder VZZ: Martijn Vanoene
zoogdier@vzz.nl of martijn.vanoene@vzz.nl

Provinciale Werkgroepen

Friesland: **Fryske Feriening foar Fjildbiology (FFF)**
Coördinator: Teddy Dolstra, tel: 0621 - 686354, Zuiderweg 10, 8395 KV Steggerda, e-mail: Suchbistenwurkgroep-fff@hetnet.nl

Groningen: **Vleermuis Coördinatie Overleg Groningen (VleCOG)**
Contactpersoon: Jan van Muijlwijk, Golf van Riga 61, 9642 CJ Veendam, e-mail: jvmmap@bart.nl

Drenthe: **Vleermuiswerkgroep Drenthe (VLED)**
Provinciaal coördinator: Reinier Meijer, tel: 0592 - 372359, Zwartwatersweg 103, 9402 SM Assen, e-mail: vled@vzz.nl

Overijssel: **ZWG- Overijssel**
Secretariaat: p/a N & M Overijssel
Contactpersoon: Nico Driessen, tel: 038 - 4250960, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, e-mail: n.driessen@natuurmilieu.nl

Gelderland: **VLEGEL**
Secretaris: Hans Hartvelt, tel. 0318-430898, Lijsterbeslaan 7, 6721 CW Bennekom, e-mail: secretariaat@vlegel.org
Wintertellingen: Gerhard Glas, tel. 026-4432879
Flevoland:
Contactpersoon: Jeroen Reinhold, tel: 0320 - 231971, Archipel 35-44, 8224 HK Lelystad, e-mail: reinhold@landschapsbeheer.net

Noord-Holland: **NOZOS**
Contactpersoon: Joy de Wit, tel: 020 - 6974518, Veldhuizenstraat 82, 1106 DH Amsterdam, e-mail: wittrans@xs4all.nl

Zuid-Holland: **ZWG- ZH**
Contactpersoon: Kees Mostert, 015-2145073 Palamedestraat74, 2612 XS Delft, info@zwgzh.nl

Utrecht: **VLEU**
Contactpersoon: Eric Jansen, tel: 030 - 2722644, Vermeulenstraat 164, 3572 WT Utrecht, e-mail: eajansen@zonnet.nl
Monitoring: Zomer Bruijn, tel: 033 - 4622974), Nieuwstraat 23, 3811 JX Amersfoort

Noord-Brabant: **VWG-NB**
Contactpersoon: Peter Twisk, tel: 073 - 6445664, Jan Mosmanslaan 19, 5237 BB Den Bosch
Wintertellingen: René Janssen
Kastencoördinator: Erik Korsten, Chiel Simons
vleermuis.brabant@planet.nl

Vleermuisstichting Noord Brabant
Contactpersoon: Ad van Poppel, tel: 013 - 4552030, Griegstraat 449, 5011 HL Tilburg

Limburg: **ZWG-NHGL**
Contactpersoon / monitoring: Ludy Verheggen, tel: 043 - 3641166, Lijsterbeslaan 22, 6241 AN Bunde, e-mail ludy.verheggen@vzz.nl
Wintertellingen mergelgroeven: Jos Cobben, tel: 043 - 3252776
Netwerk Klachtenafhandeling IKL: Jan Kluskens, tel: 0475 - 386430

Zeeland: **ZWG- Zeeland**
Contactpersoon: Nanning-Jan Honingh (tel: 0113 - 548119) Schoondijksedijk 35, 4438 AE Driewegen, e-mail: nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

Teksten kunnen aangeleverd worden via mail. Foto's en tekeningen liefst apart via de e-mail toesturen. Grafieken gelieve in een excel- bestand te versturen. Email:VLENNIEUWSBRIEF@VZZ.NL